

Prethodno priopćenje

UDK 1 Hobbes, T.

321.02

321.011

321.7(091)

Primljeno: 28. svibnja 2011.

Kralj je narod i narod je kralj: Hobbesovo suočavanje s demokracijom

LUKA RIBAREVIĆ*

Sažetak

Ostavljajući po strani Hobbesove ideološke preferencije u sukobu oko ustrojstva engleskog političkog tijela u 17. stoljeću, u tekstu se problematizira način na koji je demokracija vrednovana u njegovim ključnim teorijskopoličkim djelima. Autor to čini na dvije razine. Prvo se ispituje status demokracije u okviru Hobbesova nauka o državnim oblicima. Unatoč nekim njezinim nedostacima Hobbes u sve tri varijante svoje znanosti o politici ne smatra kako postoji racionalno opravdanje za odbacivanje demokracije kao jednoga od triju ravnopravnih oblika države. Zatim se ispituje općenitija teza o demokratskom karakteru Hobbesova shvaćanja države, neovisno o njezinu obliku. Pritom se u obzir uzimaju različiti elementi Hobbesove znanosti o politici: pravna jednakost stranaka društvenog sporazuma, njihov status autora suverene vlasti, njihova sloboda kao podanika i dužnosti suverena. Njihova analiza ukazuje na nužnost diferenciranog odgovora na pitanje o demokratskom karakteru Hobbesove teorije države.

Ključne riječi: Thomas Hobbes, *Levijatan*, *De Cive*, *Elements of Law*, država, suverenost, sloboda, političko predstavništvo, demokracija

Još za Hobbesova života njegova je znanost o politici bila predmet oprečnih tumačenja. Čini se kao da su interpretatori njegova djela, a radilo se mahom o njegovim nesmiljenim kritičarima, nastojali dokazati nešto što se čini logički neizvedivim: da je ta znanost neprihvatljiva sa svakog pojedinog ideološkog stajališta i da je istovremeno simbol one druge, suprotstavljene pozicije. Oni koji su *Levijatan* čitali kao obranu monarhijskog apsolutizma, ili čak kao apologiju tiranije, od početka su ima-

* *Luka Ribarević*, docent na Fakultetu političkih znanosti na predmetima Povijest političkih ideja, Povijest političkih doktrina i Teorija države.

li utjecajnu i glasnu opoziciju. Dovoljno je prisjetiti se Filmerovih i Bramhallovih optužbi prema kojima *Levijatan*, u krajnjoj konzekvenci, nije ništa drugo doli katekizam pobunjenika. U njihovim očima Hobbesova znanost o politici, utemeljujući suverenu vlast monarha u pristanku podanika koji zadržavaju široka prava, tu istu vlast učinkovito podriava.

Ništa nalik na konsenzus ne postoji ni u suvremenoj literaturi. O tome rječito svjedoče disparatna tumačenja Hobbesova odnosa spram demokracije. Uzmimo za primjer odlomak iz *De Cive* u kojem Hobbes kaže: **“u svakoj državi vlada narod** jer čak i u *monarhijama* narod vrši vlast zato što narod hoće kroz volju jednog čovjeka (...) u monarhiji su podanici mnoštvo, a (paradoksalno) **kralj je narod**” (DCi, 12.8; naglasio L. R.)¹. Za one koji smatraju da je Hobbesova znanost o politici u osnovi demokratska, taj je odlomak potvrda teze da je za Hobbesa upravo demokracija paradigmatički oblik države (v. Tuck, 2006). Budući da je u svakoj državi, pa čak i u monarhiji, narod taj koji vrši vlast, svaka je država, neovisno o svome obliku, mišljena prema demokratskome modelu. Takvo je tumačenje podvrgnuto oštroj i, čini se, opravdanoj kritici onih koji Hobbesa smatraju reakcionarnim protudemokratskim autorom. Jezgra te kritike sastoji se u preciznom definiranju onoga što narod jest za Hobbesa. Nasuprot mnoštvu koje se sastoji od mnogo ljudi koji ne dijele zajedničku volju, pa ih se utoliko, u pravnom smislu, i ne može smatrati jednom osobom, narod nastaje onda kada svaki pojedini pripadnik tog mnoštva prihvati volju nekog čovjeka ili skupštine kao vlastitu volju. Budući da mnoštvo tada raspolaze jedinstvenom voljom, ono postaje jedna osoba sposobna vršiti voljne radnje (DCi, 6.1). Transformacijom mnoštva u narod uspostavljena je demokracija kao izvorni oblik države. No prenošenjem suverenosti s tako konstituiranog naroda na, primjerice, monarha taj se demokratski shvaćen narod ponovno raspušta u nepovezano mnoštvo i prestaje biti jednom osobom. Umjesto njega sada je monarh taj čija se volja uzima kao volja svih podanika. Monarh je, dakle, onaj koji zauzima mjesto koje je narod imao u demokraciji i utoliko Hobbes, izjednačujući suverena i narod, može reći da je u monarhiji kralj narod (v. također EL, 21.11). To ne znači da je narod taj koji vlada kako u demokraciji tako i u aristokraciji i monarhiji, nego samo to da suveren treba biti shvaćen kao onaj koji utjelovljuje jedinstvenu osobu naroda nasuprot nepovezanom mnoštvu podanika. Narod postoji samo kroz osobu suvere-

¹ Navodi iz Hobbesovih djela izlažu se na sljedeći način: slovna oznaka označuje naslov knjige, broj ispred točke poglavlje, a broj iza nje odlomak unutar poglavlja. Ako navod sadrži samo slovnu oznaku i broj, tada je riječ o naslovu i broju stranice. U radu se citiraju navodi iz četiri Hobbesova djela: *The Elements of Law* (EL), *De Cive* (DCi), *Levijatan* (L) i *Behemoth* (B). Citirano je prema; Hobbes, Thomas, 1999: *Human Nature and De Corpore Politico*, Oxford University Press, Oxford – New York; Hobbes, Thomas, 1998: *On the Citizen*, Cambridge University Press, Cambridge; Hobbes, Thomas, 1968: *Leviathan*, Penguin Books, London; Hobbes, Thomas, 1990: *Behemoth; or, The Long Parliament*, The University of Chicago Press, Chicago.

na, bez suverena on je nemoćno mnoštvo. Stoga iz rečenice *kralj je narod* nije moguće zaključiti da i u monarhiji kraljuje demokratski shvaćen narod (v. Hoekstra, 2006: 205). Kad se takvoj argumentaciji pridoda i Hobbesovo otvoreno zagovaranje monarhije kao najboljeg oblika države (DCi, 10.3; L, 19.4-9), čini se da demokratsko čitanje njegove znanosti o politici nema nikakvog uporišta.

I drugi problemski sklopovi te znanosti koji se izravno ili neizravno odnose na pitanje demokracije podvrgnuti su oprečnim tumačenjima koja Hobbesov lik ocrtavaju bilo kao demokratski ili pak kao protudemokratski. U tekstu ću nastojati pokazati da je izbor između ta dva lika nemoguć. Upravo zato što nije ni sasvim demokratska, ali ni posve lišena demokratskog potencijala, Hobbesova znanost o politici može biti predmet suprotstavljenih tumačenja, ali i ideološki motivirane kritike upućene kako iz demokratskog tako i iz onog protivničkog tabora.²

U tekstu ću tu tezu pokušati obrazložiti pristupajući problemu Hobbesova odnosa prema demokraciji na dvije razine. U kratkom, prvom dijelu teksta taj ću odnos razmotriti na razini Hobbesova nauka o oblicima države. Pitanje na koje želim odgovoriti glasi: je li Hobbesova znanost o državi doista protudemokratska ili je demokracija, unatoč kritici koju joj Hobbes upućuje, ravnopravan oblik države u odnosu spram aristokracije i, posebno, monarhije? U drugom ću se dijelu teksta baviti općenitijim pitanjem demokratske naravi svake države, neovisno o njezinu obliku. Ako s jedne strane uzmemo u obzir pravnu jednakost stranaka društvenog sporazuma, njihov status autora suverene vlasti, njihovu slobodu kao podanika, a s druge

² U tekstu ostavljam po strani Hobbesove ideološke preferencije u sukobu oko ustrojstva engleskog političkog tijela koji je obilježio veći dio engleske povijesti 17. stoljeća i bavim se tumačenjem argumentacije u njegovim ključnim politickoteorijskim djelima. O Hobbesovu uvjerenju da u okviru engleske monarhije demokratske ideje predstavljaju opasan izvor nestabilnosti svjedoče djela i s početka i s kraja njegove intelektualne biografije. Hobbesovo prvo objavljeno djelo, prijevod Tukididovih *Peloponeskih ratova* iz 1629, nastalo je kao svojevrsno upozorenje Englezima na opasnosti demokracije koje su u konačnici dovele i do propasti atenskog polisa. U svojoj povijesti engleskog građanskog rata, *Behemoth* iz 1668, Hobbes izravno proziva "demokratsku gospodu" kao jedne od glavnih uzročnika raspada engleskog političkog tijela (B, 26). No takvo je uvjerenje rezultat Hobbesova promišljanja o nevoljama koje su zadesile englesku monarhiju u specifičnom povijesnom trenutku. Sasvim u skladu sa svojom znanostu o politici, Hobbes piše kao podanik engleske krune i zagovara očuvanje postojećeg poretka nasuprot opasnostima pomaljavajućeg prirodnog stanja. To je prije svega značilo kritiku svih onih vjerskih i političkih nauka koji su dovodili u pitanje apsolutnu vlast monarha, uključujući i one demokratskog karaktera. Međutim, to ne znači i osudu demokracije kao takve. Engleska politička katastrofa nedvojbeno je navela Hobbesa na pisanje nove znanosti o politici, no iz toga se ne može zaključiti da ta znanost može biti svedena na jednokratni recept za njezino rješenje. Iako njezina ambicija nije univerzalna, ona traži odgovor na problem političke nevolje čovjeka zapadnog kršćanstva i nalazi ga u državi kao novom obliku političkog poretka. Stoga se i moja analiza koncentrira na Hobbesovu argumentaciju, a ne na njegova povijesno uvjetovana ideološka opredjeljenja.

strane dužnosti suverena, možemo li tada ipak reći da je doista narod taj koji vlada u svakoj državi? Drugim riječima, tražit ću odgovor na pitanje je li Hobbesova teorija države demokratska teorija.

Hobbesova kritika demokracije kao oblika države konstanta je koja se provlači kroz sve tri formulacije njegove znanosti o politici. Kao što je poznato, prema nositelju suverene vlasti Hobbes razlikuje tri oblika države: monarhiju, aristokraciju i demokraciju (L, 19.1). Hobbesova je kritika demokracije iskazana njegovim otvorenim zagovaranjem monarhije kao najboljeg oblika države čije su prednosti u odnosu na aristokraciju i demokraciju, čini se, očite (EL, 21, 24; DCi, 7, 10; L, 19). Tako u *De Cive* možemo pročitati: “*Monarhija* je najbolja od navedenih vrsta države: *demokracije*, *aristokracije* i *monarhije*” (DCi, 10.3). Prednosti monarhije nad demokracijom najvećim dijelom proizlaze iz činjenice da se o važnim pitanjima koja zahtijevaju stručnost i tajnost u demokraciji raspravlja u skupštinama u kojima se o takvim pitanjima odlučuje javno, i to pod utjecajem retoričke vještine govornika. Pritom neprestano vreba opasnost od podjela unutar suverene skupštine, a koje bi mogle rezultirati građanskim ratom (DCi, 10.10-14). Taj se problem, međutim, ne doima nerješivim. On može biti prevladan zahvaljujući često previđanom razlikovanju koje Hobbes, poput Bodina prije njega, provodi između oblika države i oblika vladavine (EL, 20.17; DCi, 10.15). Čovjek ili skupština kojoj pripada suverena vlast ne mora biti istovremeno i onaj čovjek ili ona skupština koja tu vlast i vrši. Tako u demokraciji vršenje vlasti ne mora biti povjereno demokratskoj skupštini, nego užoj, aristokratskoj skupštini ili pak monarhu kojeg demokratska skupština bira i opoziva. Polazeći od tog razlikovanja, Hobbes u *De Cive* navodi da je navedene nedostatke demokracije kao oblika države moguće prevladati ako narod zadrži svoju suverenu vlast, a izvršno-upravnu vlast povjeri ili jednom čovjeku ili malobrojnom savjetu. Što znači da prednosti ili nedostatke nekoga oblika države ne treba pripisivati nositelju suverene vlasti “nego onima koji su njezini ministri” (DCi, 10.16).

Stoga već u predgovoru istog djela Hobbes kaže da prednosti monarhije nije uspio izvesti s demonstrativnom izvjesnošću, nego se radi o vjerojatnosti koja ne dopušta drugo doli zaključiti da se “svakoj državi mora dopustiti najviša i jednaka vlast” (DCi, predgovor). To je neizravno potvrđeno i Hobbesovim opisom sklapanja društvenog sporazuma u *Levijatanu*. Država nastaje kada svaki čovjek prihvati odluku koju donese većina o tome kojem će se čovjeku ili skupštini dati pravo da predstavlja osobu svih njih (L, 18.1). Kada bi demokracija doista bila inferiorni oblik države koji nije u stanju izvršiti zadaću očuvanja mira i sigurnosti, nitko racionalan ne bi se mogao složiti s odlukom o uspostavi demokratske države, a Hobbes bi bio prisiljen ispustiti demokraciju iz razmatranja različitih oblika države po uspostavi. Kontrast do kojega je Hobbesu prvenstveno stalo nije kontrast između monarhije i drugih oblika države, nego onaj između države i prirodnog stanja. Da bi ljudi uopće

mogli napustiti prirodno stanje, moraju biti spremni odustati od svojih ideoloških preferencija, svjesni da je život u svakoj državi, pa tako i u demokraciji, bolji od života u prirodnom stanju. Pokazuje se, dakle, da su, unatoč nekim prednostima monarhije, sva tri oblika države jednakopravna.

Možemo stoga zaključiti da Hobbesova znanost o politici, barem na razini nauka o oblicima države, nije protudemokratska. Postavlja se, međutim, pitanje jesu li u okviru te znanosti i aristokracija i monarhija na neki način demokratizirane. Drugim riječima, jesu li svi oblici države uspostavljeni na demokratskom temelju i vrši li se vlast u svakom od njih u ovisnosti o onima koji su joj podređeni? Da bismo odgovorili na to pitanje, potrebno je, pored nauka o oblicima države, uzeti u obzir i nekoliko drugih elemenata Hobbesove teorije države.

Prije svega, radi se o ideji jednakosti koju Hobbes postulira na samom početku rasprave o prirodnom stanju (L, 13.1). U okviru te rasprave jednakost označava fundamentalnu prirodnu jednakost među ljudima u pogledu njihovih tjelesnih i umnih sposobnosti. Negativno formulirano, ljudi su jednaki u svojoj *nemoći* da prevladaju nad drugima i da na taj način osiguraju vlastiti život. Upravo je to razlog nemogućnosti dokidanja prirodnog stanja: prirodna jednakost onemogućuje uspostavu nekog prirodnog poretka koji bi bio utemeljen u prirodnim razlikama među kvalitativno nejednakim ljudima. Čovjekova priroda za Hobbesa je i u tom pogledu izvor ne-reda, ne-poretka.

Ako je prirodna jednakost uzrok perpetuiranja sukoba i time prirodnog stanja, pravna jednakost je, naprotiv, preduvjet izlaska iz tog stanja. Dok god ljudi, nesvjesni vlastite jednakosti u nemoći, ne priznaju jedni druge kao pravno jednake, država ne može biti uspostavljena. Razlog je tome što društveni sporazum, budući da predviđa jednaka prava i obveze za sve sporazumne strane, neće sklopiti oni koji se smatraju kvalitativno superiornima i na tome zasnivaju svoj zahtjev za vladanjem. Osnova je svake vlasti pristanak pravno jednakih; vlast nema drugog temelja doli volje onih koji je nad sobom uspostavljaju. Hobbes nas time dovodi na korak do demokratskog *creda* prema kojem je svaka vlast umjetna tvorba onih koji su joj podvrgnuti i koji, polazeći od svoje temeljne jednakosti, uvijek iznova tu vlast mogu preispitati pa, u konačnici, i dovesti u pitanje. Čini li Hobbes doista taj korak, moguće je razabrati iz specifičnog načina na koji koncipira društveni sporazum u *Levijatanu*.

U razlici spram *Elements of Law* i *De Cive*, Hobbes u *Levijatanu* bitno mijenja pojmovni okvir za sklapanje društvenog sporazuma. Umjesto prijenosa prava u smislu odustajanja od prava na otpor spram suverena, njegov je sadržaj akt ovlaštenja kojim se temeljni politički odnos suverena i podanika transformira u predstavnički odnos zastupnika (aktora) i tvorca (autora). Osnova te nove, predstavničke teorije države jest pravna teorija autorizacije (L, 16). Zahvaljujući njoj Hobbes objašnjava

na koji je način posredstvom zastupničkog odnosa moguće podariti pravnu osobnost onome što prethodno nije moglo biti pravnom osobom. Bilo zato što, kada je riječ o neživim stvarima, uopće ne posjeduje vlastitu volju, bilo zato što, kao u slučaju mnoštva, postoji više različitih volja. Rješenje je u pravnoj fikciji pripisivanja volje zastupnika onome što on, temeljem ovlaštenja, zastupa. Sama država rezultat je izbora zajedničkog suverenog predstavnika kojeg budući podanici ovlašćuju društvenim sporazumom da ih zastupa u stvarima koje se odnose na očuvanje mira i sigurnosti. Suveren i podanici povezani su pravnim odnosom predstavljanja čiji je rezultat pripisivanje volje suverena svakome od podanika. Umjesto svoje partikularne volje, u onim pitanjima koja suveren ocijeni važnima za ispunjenje svrhe društvenog sporazuma, svaki je podanik obavezan priznati suverenovu volju kao vlastitu. Mnoštvo je sada ujedinjeno jedinstvenom voljom suverena i na taj se način, u pravnom smislu, može smatrati jednom osobom, političkim jedinstvom. Riječ je o državi kao novoj pravnoj osobi, aparatu vlasti koji se ne može do kraja poistovjetiti ni sa suverenom ni s državljanima.³

Svaka je, dakle, država, neovisno o svom obliku, nastala na demokratskom temelju, uzajamnim sporazumima budućih podanika kojima oni, potvrđujući svoju pravnu jednakost, preuzimaju jednaka prava i obveze spram suverena. Njega ovlašćuju da u pitanjima važnima za mir i sigurnost djeluje kao njihov zastupnik. Drugim riječima, suverena je vlast u svakoj državi vlast predstavnika koji vlada temeljem ovlaštenja koje je primio od onih nad kojima vlada (v. Ribarević, 2011: 146-160). Štoviše, i sama je država rezultat predstavnštva – kao što je nema bez suverenosti koja je i sama pojmljena kao predstavnička vlast, države nema ni prije nego što je društvenim sporazumom uspostavljen predstavnički odnos između suverena i državljana.⁴

Iz navedenoga bismo mogli zaključiti da je Hobbes uvođenjem teorije autorizacije u *Levijatanu* doista demokratizirao svoje shvaćanje države. Budući da je suveren određen kao zastupnik svojih državljana, za očekivati je da postoje obveze suvere-

³ O *Levijatanu* kao pojmovnom ishodištu države u smislu modernog političkog poretka v. Skinner, 2002: 177-208.

⁴ Odredivši državu kao proizvod političkog predstavnštva, Hobbes je postao rodonačelnikom modernog poimanja predstavnštva. Nasuprot antičkim i srednjovjekovnim koncepcijama predstavnštva u kojima je ono što se ima predstavljati prisutno i prije nego što ga se predstavlja i utoliko u stanju samo zahtijevati da bude predstavljeno, moderno shvaćanje predstavnštva karakterizira ideja o kreativnom potencijalu predstavljanja u smislu moći stvaranja vlastitog predmeta. Političko jedinstvo konstituirano je političkim predstavnštvom. Država postoji samo kroz proces političkog predstavnštva koji podaruje jedinstvenu volju amorfnom mnoštvu lišenom prirodnog ili teološkog jamstva njegova jedinstva (o Hobbesovu mjestu u povijesti pojma predstavnštva v. Hoffmann, 2007: 464-476; Duso, 2003: 80-87; Ribarević, 2011: 97-196).

na prema državljanima, a koje trebaju biti ispunjene kako bi se njihov odnos uopće mogao smatrati zastupničkim. Hobbesova teorija autorizacije, međutim, ne dopušta takav zaključak. Ovlaštenje koje suveren prima od svojih državljana nije popraćeno pravnim obvezama prema njima. Zastupnik je naprosto onaj tko je ovlašten da djeluje u ime zastupljenoga. Budući da spram njega nema nikakvih formalnih pravnih obveza, zastupnik je *slobodan*, sve što on čini zastupljeni je pravopolitički obvezan priznati kao vlastito djelovanje. Drugim riječima, nameće se zaključak da je predstavništvo zapravo drugo ime za beskrajn jazy koji razdvaja podanike od suverena (v. primjerice Pitkin, 1967: 14-37).

Čini se, dakle, da je demokratski potencijal teze o pravnoj jednakosti svih ljudi koji stvaraju državu, ali i pojmovnog vokabulara predstavništva što ga Hobbes upotrebljava u *Levijatanu*, iznevjeren upravo teorijom autorizacije koja političko predstavništvo svodi na jednostranu obvezu podanika na poslušnost, neovisno o sadržaju zapovijedi koje su im upućene. Oni koji su proklamirani autorima suverene vlasti nemaju nikakvo pravo kontrole nad svojim predstavnicima.

Možemo li iz toga zaključiti kako mogućnost državljana da utječu na vlast koju su autorizirali i koja se nad njima vrši postoji *samo* u demokraciji u kojoj su državljanima istovremeno oni koji sudjeluju u oblikovanju suverene volje? Pitanje se može i drugačije formulirati: jesu li oni koji su u državi podvrgnuti suverenu doista samo podanici obvezni na potpunu poslušnost ili se o njima ipak može govoriti i kao o građanima? Kao što je poznato, Hobbes, izuzev u *De Cive*, izbjegava upotrebljavati pojam građanin za opisivanje člana političkog tijela. Barem na prvi pogled, Hobbesov građanin ne uživa nikakvu slobodu u smislu političkog djelovanja ni u *Levijatanu*: iako autor suverene vlasti, građanin je izjednačen s figurom podanika koji duguje pasivnu poslušnost suverenu-aktoru koji svojim zakonima utvrđuje sferu slobode podanika kao slobode od građanskih zakona.

Hobbesovo shvaćanje građanina, ipak, uključuje više od puke obveze na poslušnost podanika suverenoj vlasti. O tome svjedoči Hobbesovo određenje slobode podanika koje pored fizičke slobode kretanja i slobode djelovanja u onim sferama koje nisu regulirane građanskim zakonima sadrži i ono što Hobbes naziva *istinskom* slobodom podanika. Ne radi se o slobodi koju podanici uživaju tamo gdje nisu sputani građanskim zakonima, nego o slobodi da bez počinjenja nepravde u nekim posebnim slučajevima odbiju poslušnost izravnim zapovijedima suverena (L, 21.10). Riječ je o pravu na otpor koje podanici uživaju zato što njihovo temeljno pravo na život, čije je očuvanje svrha same države, nije moglo biti ograničeno društvenim sporazumom. Radi se, dakle, o subjektivnom pravu koje podanici uživaju neovisno o suverenu i koje suveren ne može dovesti u pitanje. Iako ta prava podanika ne ograničavaju suverena u pravnom smislu u vršenju njegove vlasti, ona opisuju prostor unutar kojega se podanici mogu legitimno oprijeti tlačiteljskom djelovanju javne vlasti.

Istinska sloboda podanika uključuje, prije svega, pravo zaštite vlastitog života od izravne opasnosti, neovisno o njezinu izvoru. Podanici u Hobbesovoj državi tako imaju pravo na otpor spram onih koji im žele oduzeti život, ali i nanijeti im ozljede ili lišiti ih slobode (L, 14.8, 21.11-12, 21.15). Hobbes, nadalje, sferu istinske slobode proširuje i na mogućnost odbijanja svjedočenja protiv sebe ili protiv onih osoba čija bi osuda učinila život podanika bijednim (L, 14.29-30, 21.13). Štoviše, kada vršenje tog prava ne ugrožava mogućnost ispunjenja svrhe društvenog sporazuma, podanici imaju pravo odbiti izvršavanje ne samo opasnih nego i nečasnih radnji (L, 21.15). Ono što je pritom nužno naglasiti jest da je svaki podanik za sebe instanca koja *jedina ima pravo prosuditi* kad su nastupile okolnosti koje opravdavaju aktiviranje njegove istinske slobode i posljedično otpor suverenu.

Postojanje istinske slobode podanika navodi nas da prihvatimo kao mjerodavan sud Yvesa Charlesa Zarka prema kojem je u Hobbesovoj znanosti o politici prisutna i "figura političkog subjekta [*subject*] koja je vrlo različita od one podvrgnutog podanika [*subject*], jer se individua počinje konstituirati kao subjekt [*subject*] od trenutka kada se opre vlasti/moći" (Zarka, 2004: 182). Dakle, nije više riječ o podaniku podvrgnutom bez ostatka suverenoj vlasti, nego o subjektu koji uživa pravo na otpor toj vlasti. Minucioznu analizu individualnog subjektivnog prava na otpor Hobbesova podanika naći ćemo u knjizi Susanne Sreedhar *Hobbes on Resistance. Defying the Leviathan* (2010). Unatoč tome što Hobbes, svodeći ga u osnovi na pravo zaštite vlastitog života, to pravo pažljivo ograđuje kako bi isključio različite ideološke motive (moralne, religijske, političke) kao osnovu za njegovo aktiviranje (Sreedhar, 2010: 154), Sreedhar uvjerljivo pokazuje da postojanje prava na otpor ima važne posljedice za razumijevanje Hobbesove teorije države. U graničnoj situaciji to pravo može rezultirati i pobunom. Iako je Hobbesova znanost o politici posvećena iznad svega uspostavi stabilnog političkog autoriteta, nauk o slobodi podanika kao svoju neizravnu, ali logički neizbježnu, posljedicu ima mogućnost legitimne pobune podanika u situaciji kada je opasnost za njihov život takva da se individualan otpor suverenoj vlasti pretvara u pravilo djelovanja podanika (Sreedhar, 2010: 136-137, 150).

Problem je, međutim, u tome što prava podanika ne mogu u pravnom smislu ograničiti apsolutnu vlast suverena (L, 21.7). Budući da suveren s podanicima nije sklopio nikakav sporazum, on prema njima nema nikakvih pravnih obveza. Štoviše, on je od njih primio jednostrano ovlaštenje da djeluje u njihovo ime u svim onim stvarima koje se tiču mira i sigurnosti. No bez obzira na to što prava podanika ne mogu ograničiti apsolutnu vlast suverena, ona ukazuju na granice koje bi suveren u svom djelovanju trebao poštivati ako želi očuvati državu. Drugim riječima, ona upućuju na to da suveren, iako na to ima pravo, ne bi trebao učiniti sve što pravno može činiti. Da bi se izbjegla situacija u kojoj se država raspada uslijed pobune po-

danika potaknute lošim vladanjem, Hobbes svoj nauk o pravima suverena dopunjava naukom o njegovim *dužnostima* (L, 30). U tom je pogledu instruktivna paralela između prirodnog prava i prava suverena. Jednako kao što prirodno pravo ukazuje na to da je svaki čovjek za sebe taj koji u prirodnom stanju jedini treba odlučivati što mu je činiti kako bi očuvao vlastiti život, a prirodni mu zakoni zatim nalažu što doista i treba činiti kako bi u tome uspio, tako i prava suverena utvrđuju da je suveren taj koji u državi jedini treba odlučiti što je potrebno da bi se očuvali mir i sigurnost, a njegove dužnosti zatim ukazuju na sadržaj koji bi takvo djelovanje trebalo poprimiti. Kao što prirodno pravo može biti djelotvorno samo onda kada se ograniči u skladu s nalogima prirodnih zakona, tako i pravo suverena može biti učinkovito samo onda kada se vrši sukladno dužnostima koje suverenu kao racionalnom biću propisuju prirodni zakoni.

Te dužnosti otkrivaju koji je sadržaj uloge koju je suveren na sebe preuzeo društvenim sporazumom. U minimalnom određenju to podrazumijeva očuvanje života podanikā. Međutim, Hobbes tu sferu širi kako bi u nju uključio i osiguranje blagostanja podanika u državi (L, 30.1). Suveren, dakle, treba djelovati na način na koji to od njega očekuju njegovi podanici kao njegovi autori. To zapravo znači da suveren može zadržati apsolutnu vlast potrebnu za očuvanje države samo onda kada tu vlast vrši na način da ga oni nad kojima vlada prepoznaju kao svog zastupnika, a ne kao neprijatelja.

Ono što nam Hobbes zapravo govori jest da suveren ne može sebi dopustiti da nad podanicima vlada kao nad pasivnim objektima svoje vlasti.⁵ Iako im pravno nije obvezan niti je dužan poštovati njihove slobode, suveren je logikom suverenosti koja upravlja državom prinuđen doista djelovati kao opunomoćeni zastupnik svojih podanika. Kada se, dakle, Hobbesov nauk o pravima suverena čita zajedno s

⁵ Utoliko se pokazuje da se Hobbesovo poimanje podanika ne razlikuje drastično od onoga Jeana Bodina, njegova velikog prethodnika u klasičnoj modernoj teoriji suverene države. Bodin, kao što je poznato, građaninom označava "slobodnog podanika [*le franc sujet*] koji ovisi o tuđoj suverenosti" (Bodin, 2002: 24). Zarka smatra da nije moguća "identifikacija između pojmo-va građanin i podanik kod Bodina. Doista, čak i ako je svaki građanin podanik republike, nije svaki podanik građanin. Građanin je slobodni podanik koji se podanikom zove samo zato što je njegova sloboda djelomično umanjena suverenosti" (Zarka, 2004: 178). Figura građanina kod Bodina u strogoj je opreci spram one roba koji ne uživa nikakvu slobodu ni pravnu osobnost (Bodin, 2002: 25). Vidimo da se ni kod Hobbesa građanina ne može svesti na podanika ako pod podanikom podrazumijevamo onoga tko je u potpunosti lišen slobode. Podanik je i kod Hobbesa mišljen u razlici spram roba kojem nije zajamčena ni sloboda kretanja, a nekmoli pravni subjektivitet. Nasuprot robu, podanik uživa i slobodu kretanja, ali i pravnu slobodu u vidu negativne slobode djelovanja u pogledu onih stvari koje nisu propisane građanskim zakonima i istinsku slobodu koja mu pruža mogućnost legitimnog otpora vlasti ako ona zadire u onu sferu čije je očuvanje proklamirana svrha društvenog sporazuma. Utoliko bi bilo opravdano i Hobbesova podanika označiti kao *franc sujet*, slobodnog podanika ili državljanina.

njegovim naukom o dužnostima suverena, tada postaje jasno da je suveren u svim oblicima države prisiljen djelovati *kao* predstavnik države i zastupnik podanika koji poštuje slobode tih podanika *kao* da je na to obvezan. I u monarhiji i u aristokraciji suveren treba vladati tako da pokaže da jaz između njega i podanika nije beskrajan. Iako teorija autorizacije proklamira pravnu nevezanost suverena u odnosu spram podanika, ona nije puka ideologijska krinka koja neograničenu vlast suverena prikazuje u predstavničkom ruhu, nego teorija kojom se na primjeren način opisuje međuodnos suverena i podanika u državi.

Iz navedenoga možemo zaključiti da se Hobbesova znanost o politici ne može jednostrano proglasiti ni demokratskom ni protudemokratskom. Da ona nije protudemokratska, jasno pokazuje razmatranje Hobbesova vrednovanja demokracije u okviru njegova nauka o oblicima države. Za Hobbesa je demokracija ravnopravan oblik države koji je u stanju ispuniti ono što državljani od države očekuju – a to je, prije svega, sigurnost. Komparativne prednosti monarhije nisu takve da bi mogle dovesti u pitanje racionalnost izbora demokratskog ustrojstva države. No sasvim sigurno vrijedi i obrnuto, demokracija je samo jedan od tri moguća oblika države, koji je opterećen specifičnim poteškoćama.

Da Hobbesova znanost o politici sasvim sigurno nije ni posve demokratska, proizlazi iz diferenciranog odgovora na općenitije pitanje o demokraciji ne-demokratskih oblika države – monarhije i aristokracije.

S jedne strane, društvenim sporazumom autorizirani suveren uživa apsolutnu vlast u vršenju koje nema pravnih obveza spram svojih podanika. Autorizacija koju je primio jednosmjerna je i ireverzibilna. Budući da je pravni jaz između suverena i podanika nepremostiv, morali bismo zaključiti da je samo demokratski oblik države onaj koji podanicima može jamčiti mogućnost utjecaja na oblikovanje volje suverena.

S druge strane, ti isti podanici u svakom obliku države uživaju stanovita subjektivna prava temeljem kojih se mogu suprotstaviti suverenu ako on zadire u ono što mu, unatoč neograničenom ovlaštenju koje je od njih primio, ne stoji do kraja na dispoziciji. Imajući u vidu mogućnost ponovnog pada u prirodno stanje, suveren je prisiljen djelovati na takav način da podanici mogu njegovu vlast pojmiti kao realizaciju društvenim sporazumom proklamiranog predstavničkog odnosa koji suverena povezuje s podanicima kao autorima njegove vlasti. Radi se o njegovim dužnostima, a njihovo ispunjavanje preduvjet je onemogućavanja povratka u prirodno stanje koje bi moglo nastupiti ako suveren sustavno krši slobode svojih podanika.

Ono što Hobbesovoj znanosti o politici nedvojbeno nedostaje da bismo mogli reći kako su svi oblici države demokratizirani, ne samo u pogledu proklamiranog izvorišta suverenosti nego i u pogledu vršenja suverene vlasti, jest nepostojanje

pravne obveze suverena spram podanika. Ipak, veza između njih postoji i Hobbes nastoji pokazati da je jedini način da se spriječi raspad države taj da suveren vlada *kao da* je pravno obvezan podanicima. Drugim riječima, da u poštovanju i razvijanju subjektivnosti svojih slobodnih podanika kao državljana prepozna temelj svoje vlasti o kojemu neprestano faktički ovisi.

LITERATURA

- Bodin, Jean, 2002: *Šest knjiga o republici*, Politička kultura, Zagreb.
- Duso, Giuseppe, 2003: *La rappresentanza politica. Genesi e crisi del concetto*, Franco Angeli, Milano.
- Hobbes, Thomas, 1968: *Leviathan*, Penguin Classics, London.
- Hobbes Thomas, 1990: *Behemoth; or, The Long Parliament*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Hobbes, Thomas, 1998: *On the Citizen*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hobbes, Thomas, 1999: *Human Nature and De Corpore Politico*, Oxford University Press, Oxford.
- Hoekstra, Kinch, 2006: A lion in the house: Hobbes and democracy, u: Tully, J., Brett, A., Hamilton-Bleakley, H. (ur.), *Rethinking the Foundations of Modern Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge: 191-218.
- Hoffmann, Hasso, 2007: *Rappresentanza – rappresentazione. Parola e concetto dall'antichità all'ottocento*, Giuffrè Editore, Milano.
- Pitkin, Hanna, 1967: *The Concept of Representation*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London.
- Ribarević, Luka, 2011: *Hobbesova teorija autorizacije*, Fakultet političkih znanosti, doktorska disertacija.
- Skinner, Quentin, 2002: *Visions of Politics, vol. III: Hobbes and Civil Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sreedhar, Susanne, 2010: *Hobbes on Resistance. Defying the Leviathan*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tuck, Richard, 2006: Hobbes and democracy, u: Tully, J., Brett, A., Hamilton-Bleakley, H. (ur.), *Rethinking the Foundations of Modern Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge: 171-190.
- Zarka, Yves Charles, 2004: The Political Subject, u: Sorell, T., Foisneau, L. (ur.), *Leviathan After 350 Years*, Clarendon Press, Oxford: 167-182.

Luka Ribarević

THE KING IS THE PEOPLE AND THE PEOPLE IS THE KING:
HOBBS FACING DEMOCRACY

Summary

Leaving aside Hobbes's ideological preferences in the conflict regarding the structure of the English political body in the 17th century, the text deals with the way in which democracy is valued in his key theoretical-political works. The author does this on two levels: first, he examines the status of democracy within the framework of Hobbes's doctrine of state forms. In spite of some of its shortcomings, in none of the three variants of his science of politics does Hobbes deem that there is a rational justification for discarding democracy as one of three equally ranked forms of state. Second, the author inquires into the more general thesis of the democratic character of Hobbes's understanding of the state regardless of its form. Various elements of Hobbes's science of politics are thereby taken into account: legal equality of parties to the social contract, their status as authors of sovereign power, their freedom as subjects and the duties of the sovereign. The analysis thereof points to the necessity of a differentiated answer to the question regarding the democratic character of Hobbes's theory of state.

Keywords: Thomas Hobbes, *Leviathan*, *De Cive*, *Elements of Law*, state, sovereignty, freedom, political representation, democracy

Kontakt: **Luka Ribarević**, Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, 10000 Zagreb. E-mail: ribarevic@yahoo.com